ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МАЛАКА ОШИРИШ ШАКЛЛАРИ ВА МОДЕЛЛАРИ (УМУМИЙ ЎРТА ТЪЛИМ МИСОЛИДА)

О.Б. Маллаева
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Доценти п.ф.б.ф.д (PhD)
https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-9443-1079
https://doi.org/10.5281/zenodo.20748832

Аннотация. *Педагог ходимлар, хусусан тизимдаги инглиз тили ўқитувчилари ҳар беш йилда камида бир марта малака ошириишлари лозим бўлган. Бугунги кунда педагог ходимларнинг беш йилда бир маротаба малака ошириши айрим МДҲ мамлакатларида сақланиб қолган. Ривожланган мамлакатларда эса, ўқитувчиларнинг ҳар йили узлуксиз малака ошириши йўлга қўйилган.*

Abstract. *Pedagogical staff, especially English language teachers in the system, should be retrained at least once every five years. Today, in some CIS countries, the training of teaching staff once every five years is preserved.In developed countries, continuous professional development of teachers is established every year.*

Аннотация. *Педагогический персонал, особенно преподаватели английского языка в системе образования, должен проходить переподготовку не реже одного раза в пять лет. Сегодня в некоторых странах СНГ сохраняется практика переподготовки педагогического персонала раз в пять лет. В развитых странах же непрерывная профессиональная подготовка учителей осуществляется ежегодно.*

Калит сўзлар: *касбий ривожланиш, малака ошириши, эҳтиёж, индивидуал, маънавий ва моддий қизиқишлар.*

Key words: *professional development, professional development, need, individual, spiritual and material interests.*

Ключевые слова: *профессиональное развитие, потребность, индивидуальные, духовные и материальные интересы.*

Аннотация. *Педагогические работники, особенно преподаватели английского языка в системе, должны были повышать свою квалификацию не реже одного раза в пять лет. Сегодня в некоторых странах СНГ сохраняется подготовка педагогических кадров раз в пять лет. В развитых странах ежегодно устанавливается непрерывное повышение квалификации учителей.*

Ключевые слова: *профессиональное развитие, профессиональное развитие, потребности, индивидуальные, духовные и материальные интересы.*

Annotation. *Pedagogical staff, especially English language teachers in the system, had to upgrade their qualifications at least once every five years. Today, the training of teaching staff every five years is preserved in some CIS countries. In developed countries, continuous professional development of teachers is established every year.*

Key words: *professional development, professional development, needs, individual, spiritual and material interests.*

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида малака ошириш ҳукумат даражасида жуда тез ислоҳотлар амалга оширилаётган соҳа ҳисобланади. Буни ушбу соҳага тегишли бўлган 2014-2017 йилларда амалда бўлган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 15 августдаги “Халқ таълими тизими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 234-сон ҳамда 2017 йил 28 декабрда қабул қилинган “Педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1026-сон қарорлари қабул қилинишида ҳам кўриш мумкин.

Таъкидлаш керакки, мазкур ҳужжатларда албатта малака ошириш шакллари қайд этилган. Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг 234-сон Қарорида, малака ошириш шакллари 2 турга ажратилган. Улар:

1. Тўғридан-тўғри малака ошириш (таълим дастурлари бўйича ўқитиш): - малака ошириш бўйича ихтисослаштирилган таълим муассасасида (академия, институт, марказ, факультет, курсларда) ўқитиш; - базавий таълим муассасасида ўқитиш; - “Устоз-шогирд” методи бўйича таълим муассасасида ўқитиш; - ишлаб чиқаришда тажриба орттириш; - илмий тадқиқот муассасасида тажриба орттириш; - хорижда тажриба орттириш; - мустақил ўқиб билим орттириш;

2. Билвосита малака орттириш (таълим дастурларисиз ўқитиш): - илмий (илмий-педагогик) кенгаш қарори бўйича ижодий таътил; - очиқ ўқув машғулотлари; - илмий, илмий-методик ва илмий-амалий семинарлар, конференциялар, август ўқишлари ва ҳоказоларда маърузалар билан қатнашиш [21].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

“Индивидуал таълим траекторияси” тушунчаси бўйича дунёда кўплаб олимлар тадқиқот олиб боришган. Жумладан, уларга мисол қилиб А.С.Гаязов [40; 26-б.], Т.М.Ковалёва [58; 246-б.], О.В.Волкова [38.], Э.Ф.Зеер [46; 170-б.], Г.П.Шедровицкий [96; 235-б.], Н.И.Клокар [59; 92-б.] ҳамда С.А.Вдовина [39] ва И.М.Кунгурова [39] каби олимларни келтириш мумкин.

А.С.Гаязов траектория тушунчаси ўзининг классик маъносида “...баъзи бир жисмнинг ҳаракатланиш чизиғи ёки ишораси", деб тушунилишини таъкидлайди” [110; 878-б.].

Мамлакатимизда малака ошириш тушунчаси ҳамда педагог ходимлар малакасини ошириш масаласида кўплаб олимлар тадқиқот олиб борган. Жумладан, Ж.Ғ.Йўлдошев [53; 18-б.], М.Яхъяев [98; 133-б.], Р.Жўраев [114; 39-б.], А.Бахрамов, А.Закиров [114], М.А.Юлдашев [114], Саидқулов Ш. [82; 119-б.] Н.Р.Рахмонов [75; 52-б.], Р.Б.Исроилов [52; 96-б.], М.Н.Нишонов [69; 39-б.], К.З.Зарипов [47; 13-б.], Б.Нуриддинов [70; 10-б.], З.А.Артикбаева [33; 10-б.], М.Дехканова [43; 8-б.], М.Жуманиёзова [45; 18-б.], А.Гулбоев [41; 4-б.], Н.Рахманкулова [76; 11-б.], Д.М.Маматқулов [65; 143-б.], С.Тошев [87; 25-б.], Б.Ф.Ялгашев [99; 10-б.], А.Асқаров [28; 52-б.], Э.Норбоев [72; 41-б.], Х.Хўжамов [91; 221-б.], М.Умаров [89; 23-б.], Б.Умаров [91; 56-б.] ва бошқалар ўз тадқиқотларида малака ошириш тушунчаси, унинг ривожланиш тарихи, малака оширишнинг назарий, педагогик-психологик ва ижтимоий-иқтисодий асослари, малака ошириш мазмуни, унинг эҳтиёжга асосланиши, вариативлиги, педагог кадрларнинг малака оширишга бўлган эҳтиёжларини аниқлаш ва бошқа шу каби масалаларни тадқиқ этишган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Юқорида баён қилинганлардан кўриниб турганидек, ушбу меъёрий ҳужжатларда билвосита малака ошириш шаклларига ўрин берилган. Лекин, шунга қарамай, амалдаги тадқиқот натижаларига кўра, шу кунгача халқ таълими тизимида малака оширишнинг тўғридан-тўғри малака ошириш (таълим дастурлари бўйича ўқитиш) шакли устуворлигича қолаверган.

Юқорида қайд этилган қарорларга биноан, ҳозирга қадар педагоглар ҳар 5 йилда камида бир маротаба малака оширишга жалб этилади. Халқ таълими вазирлигининг маълумотномасига кўра, 2019-2020 ўқув йилида фаолият юритаётган УЎТ муассасалари ўқитувчилари сони 481 604 нафарга етган бўлиб, улардан ҳар йили тахминан 92 минг нафар ўқитувчилар асосий ойлик иш ҳақлари сақланган ҳолда, ўз малакаларини оширадилар [136].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 25 январдаги “Халқ таълими соҳасидаги илмий-тадқиқот фаолиятини қўллаб-қувватлаш ҳамда узлуксиз касбий ривожлантириш тизимини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4963-сон қарори.

Ҳозиргача малака оширишнинг тўғридан-тўғри малака ошириш (таълим дастурлари бўйича ўқитиш) шакли устуворлигини сақланиб қолганлиги мазкур тизимда қуйидаги:

бюджет маблағларининг салмоқли қисми айнан малака ошириш жарёнига сарфланиши *(бир ойлик малака оширишга келган ўқитувчининг ойлиги сақланиб қолади, шунингдек, унга хизмат сафари харажатлари тўланади. Ўқитувчи ўз малакасини ошириш даврида унинг ўрнига бошқа ўқитувчига ўриндошлик асосида дарс соатлари бўлиб берилади)*;

ўқитувчи малака ошириш пайтида ўрнига бошқа ўқитувчи дарс ўтиши ўқувчиларга психологик таъсир ўтказиб, уларни айни дарсни ўзлаштириб олишларига салбий таъсир кўрсатиши *(ўқувчида фан ўқитувчисининг дарс ўтиш услуби, муомаласи, мимикалари ва ҳар бир бола психологияси ва салоҳиятига қараб қиладиган алоҳида ёндашувига кундалик рефлекс ҳосил бўлади);*

узоқ туманлардаги педагогларнинг ҳудуд марказига келиб малака оширишлари моддий, маънавий ва оилавий ноқулайликларни юзага келтириши [132] каби камчилик ва муаммоларни келтириб чиқарган.

Таъкидлаш керакки, ривожланган мамлакатларда малака оширишнинг билвосита шаклларига бўлган талаб ва таклифнинг ўсиб бораётгани ушбу шаклнинг ниҳоятда халқчил эканидан далолат беради.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Хориж тажрибаси ҳамда бугунги мураккаб (вақт тиғизлиги, транспорт ҳаракатларининг фаоллиги, пандемия ва бошқа шу каби омиллар) шароитда билвосита малака ошириш шаклларига ўтиш бир қатор қулайликлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Ушбу йўналишдаги хорижий тажрибаларни таҳлил қилар эканмиз, бугунги кунда аксарият ривожланган давлатларда педагог ходимларнинг малакасини ошириш соҳасида тўғридан-тўғри малака ошириш (таълим дастурлари бўйича ўқитиш) шакли устувор бўлмай, аксинча билвосита малака ошириш шакллари устуворлигини кўрамиз. Хориж тажрибасининг педагоглар малакасини оширишнинг борасидаги билвосита шаклларига тўхталадиган бўлсак, уларни оммалашганлик даражасидан келиб чиққан ҳолда қуйдагича белгилаш мумкин:

Кластер;
“ADDIE”;
И-Таълим;
Аралаш таълим;
Виртуал ўқитувчи раҳбарлигидаги тренинг ёки ВИЛТ;
M-learning;
Очиқ курслар.

Маълумки, шу вақтга қадар Ўзбекистон таълимида кластер тушунчаси орқали асосан, ўқитиш усули назарда тутилган. Унга кўра “кластер” (тутам, боғлам) усули олдиндан мавжуд билимлар, мавзу бўйича тушунчалар заҳирасига асосланади. Ўқитувчи асосий (таянч) сўзни доскага ёзади, талабалар асосий сўзни тўлдирувчи ёки ушбу сўз ечимига боғлиқ сўзларни айтишади. Ўқитувчи талабалар томонидан айтилган сўзларни “Кластер” атрофига тўплаб, мантиқий занжир ҳосил қилади [79; 24-б.].

ИЛМИЙ МУҲОКАМА

Тадқиқот ишида назарда тутилаётган кластер юқорида тилга олинган ўқитиш усулидан фарқ қилади.

«Кластер - инглиз тилидаги «cluster» сўзидан олинган бўлиб, таржимада *гуруҳ, тўп, тўплам, боғ, шода* каби маъноларни англатади [68; 587-б.]. Кластер атамаси Гарвард мактаби профессори М.Ю.Портер томонидан фанга киритилган. У кластерга ҳудудий жиҳатдан яқин бўлган, муаяйн бир соҳада фаолият олиб борадиган ҳамда бир-бирининг ишини тўлдирадиган муассасалар бирлашмаси сифатида таъриф берган.

Унинг фикрича, кластерлар қуйидаги умумий жиҳатларга эга бўлиши даркор:
илмий-тадқиқот муассасалари мавжудлиги;
иш ресурслари;
рақобатбардошлик ҳолати;
соҳага мансублик;
махсус ўқув муассасаларининг мавжудлиги;
махсус хизматларга эгалик имкониятининг мавжудлиги;
хомашё етказиб берувчиларнинг етарлилиги» [88] кабилар.

Хориж тажрибасида таълим кластерлари яхши тараққий этган бўлиб, CLUSTER (“инглизча- “*Cooperation Link between Universities of Science and Technology for Education and Research* - илмий ва технологик университетлар ўртасида таълим ва тадқиқотда ҳамкорлик”) - номи остида Европанинг 12 та техника университетлари ҳамда уларда фаолият юритаётган 3.000 нафар профессор, 11.000 нафар академиклар, 3.000 нафар докторантлар, 14.000 нафардан ортиқ талабалар ҳамкорлик мақсадида бирлашишган [83; 45-б.].

ХУЛОСА

Ҳар бир педагог юқорида қайд этилган “Узлуксиз касбий таълим” платформаси орқали тақдим этилган ўқув модулларини ўзлаштириб бўлгач, платформадаги баҳолаш мезонлари орқали баҳоланади ва тўпланган кредитлар педагогнинг шахсий кабинетида жамланади. Кредитларнинг белгиланган миқдорини йиққан педагог шу йил учун малака ошириш курсини тўла ўтаган ҳисобланади ва уни тасдиқловчи ҳужжат тақдим этилади.

Кўриниб турганидек, хориж тажрибасида кластер ўқитиш усулидан кўра кўпроқ таълим бериш ёки малака ошириш шакли сифатида оммалашган. Мазкур тажрибанинг ўзига хослиги, унда малака ошириш жараёни жуда кўп ёндаш объектлар билан уйғунлашган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон фармони – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2019 й., 06/19/5712/3034-сон.
2. 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6108-сон фармон Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 711.2020 й., 06/19/5712/3034-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 25 январдаги “Халқ таълими соҳасидаги илмий-тадқиқот фаолиятини қўллаб қувватлаш ҳамда узлуксиз касбий ривожлантириш тизимини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4963-сон қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2021 й., 07/21/4963/0064-сон.
4. Ибрагимов А.А. Халқ таълими ходимлари малакасини ошириш тизимини кўп векторли ёндашув асосида такомиллаштириш. Педагогика фан. фал док. ... Дис. - Т.:
5. Раджиев А. Малака оширишда “ҳаёт давомида ўқиш” тамойили амал қилади. https://yuz.uz/news/malaka-oshirishda-hayot-davomida-oqish-tamoyili-amal-qiladi (мурожаат қилинган сана: 22.12.2020).
6. Асқаров А.Д. Халқ таълими ходимлари малакасини масофадан ошириш тизимини такомиллаштириш. Педагогика фан. фал док. ... Дис. - Т.: 2017. – 52 б.
7. Рахманкулова Н. Халқ таълими тизимида узлуксиз малака ошириш жараёнларини ташкил этиш масалалари. “Таълимда менежментнинг долзарб масалалари” мавзусидаги Республика илмий конференция тўплами. Тошкент, 2019 йил 17 май. 11-13 б.
8. Renton, Jane. Coaching and Mentoring: What They Are and How to Make the Most of Them. — New York: Bloomberg Press, 2009.— ISBN 9781576603307
9. Свинин Е.В. Необходимость и случайность как выражение закономерностей правовой действительности. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Владимир 2006 –27 с.
10. Абу Наср Фаробий. Фазилат, бахт-саодат ва комолот ҳақида.-Т.: Ёзувчи.-2002-29-б.
11. Абдуллаев А.Х., Н.С. Раҳимов, М.О. Хадаев. “Катта ёшдаги ахолини ўқитиш марказига: қадам-бақадам”, Тошкент, 2013 йил 17-бет.
12. А.Авлоний номидаги ХТТРМХҚТМОИда 2019 йил 8-19 апрель кунлари Ўзбекистон-Германия ҳамкорлик лойиҳаси доирасида Германиянинг Гёте институти Тошкент филиали кўмагида Германиялик ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш соҳаси бўйича етакчи мутахассис, педагогика ва психология фанлари доктори, профессор В.Р.Ханиш томонидан “Change Management” мавзусида ташкил этилган амалий семинар тренинг машғулотлари асосида тайёрланди. https://www.rolf-hanisch.de.
13. Абдуқодиров А., Пардаев А. Педагогик технологияларга оид атамаларнинг изоҳли луғати. – Т.: “Fan va texnologiya” , 2012. -14-б.
14. Абдуллаева М.Н., “Addie” - ўқув дастурларини ишлаб чиқиш модели билан таништириш. А.Авлоний номидаги ХТТРМХҚТМОИ “Халқ таълими ходимлари малакасини ошириш тизимини ислох қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари (2020 йил 29 май) 165-168 бетлар.

15. Бегимкулов У.Ш., Мамаражабов М., Турсунов С. Программа FLASHMX и её возможность использования при обучении. – Т.: ТГПУ, 2006. -С. 5.
16. Бутун дунё бўйича мобил интернет тезлиги рейтинги билан танишамиз (2020 йил, ноябрь). https://www.terabayt.uz/post/butun-dunyo-boyicha-mobil-internet-tezligi-reytingi-bilan-tanishamiz-2020-yil-noyabr- (мурожаат қилинган сана: 17.12.2020).
17. Burns, M. (2019). Distance Education for Teacher Training: Modes, Models, and Methods. Washington, DC:Education Development Center.
18. Германия Халқ Университетлари Ассоциацияси халқаро ҳамкорлик институти (Deutscher Volkshochschul-Verband e.V., DVV). http://www.dvv-international.de.
19. Гаязов А.С. Индивидуальные траектории образования личности [Электронный ресурс] / А.С. Гаязов // Режим доступа: http://www.raop.ru/index.php?id=878.
20. Гамбург катта ёшлилар таълими тўғрисидаги декларацияси, Германия. 1997 г.